

Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожууннун Чадаана хоорайының
Муниципалдыг автономнуг школа назыны четпээн уруглар албан чери «Хээлер» уруглар сады

Доклад

Ондарларнын чылгычы өг-бүлези

Кижизидикчи башкы
Кара-Сал Белекмаа Данзычиевна

Чадаана 2021ч.

Ондарларнын чылгычы өг-бүлези

Кара-Сал Белекмаа Данзычиевна,
«Хээлер» уруглар садының повары
Ондар Айдыс Владимирович,
Ондар Норжиманың ачазы

Азыраза азыразын
Малчынназа-малчынназын
Арбын толун азыразын
Мага хандыр малчынназын
Ажылдаза ажылдазын
Мага хандыр малчыннааштын
Арбын көвей малдыг болзун
Маадыр атка чедер болзун!
Эзертезе эзертезин
Эмдик аътты эзертезин
Хойжулаза хойжулазын
Хойжулааштын ховар диртсин!...

Ада-өгбелеривистинң езу-чанчылдарын, кылып чораан ажыл-агыйынын чажыттарын шинчилеп, үнелеп, оларны алдаржыдып, салгакчыларывыска өнчү кылдыр хумагалыг дамчыдып бээри бистин хүлээлгевис.

Бистинң уруглар садынын ийиги бичии бөлүкте кээп турар кижизидикчивис Ондар Норжима Айдысовнанын ада-иези малчын, чылгычы өг-бүлө. Ынчагаш Норжима аътка дыка ынак болгаш чылгы малга сонуургалдыг чаш болуп турар. Бо өг-бүлениң ачазы Ондар Айдыс Владимирович, авазы Ондар Айсуу Вячеславовна. Олар ийи оолдун, бир кыстын ынак ада-иези.

Малчын кижиниң чымыштыг ажылынынын дугайында төлевилелди ада-ие биле сырый харылзаалыг демнежип тургаш ажылдаарывыска кончуг солун болгаш ажыктыг болду. Төлевилел-биле ажылдап турган үевисте уругларга бистинң ада-иевис болур өг-бүлө Айдыс Владимирович биле Айсуу Вячеславовна Ондарлар бистин кожуунда малды өстүрүп көвүдөдип чоруур уран-талантылыг өг-бүлө болган деп чүвени билиндиргени кол болуп турар.

Бо төлевилелдин кижизидилгелиг сорулгазы:

- уругларны азырал малдарга ынак болурун база малдың ажыын билиринге, мал ажыл-ижининг улузунунг ажылын үнелеп, хүндүлөп чоруурун кижизидери.

- уругларның сагынгыр-тывынгырын, чүвелерни угаап билирин сайзырадыры, деңнээри.

Тываның байлаа – мал, эң-не кол амыдыралывыс-даа ол. Мал-маган дээрге бистин амыдыралывыстын дөзү. Ол чокта бистин амыдыралывыс баксыраар. Ынчангаш, Тываны малчыннар чурту дээри-даа кончуг чөптүг. Тыва чон шаандан тура-ла мал-маган өстүреринге салым-чаяанныг, Тыва черниң агаар-бойдузу, даглары, шынаалары, ховулары, хемнери мал одарладырынга, черниң хөрзүнү мал азыраарынга кайгамчык тааржыр оран -чурт болуп чоруур.

Малчын мергежил хөй талалыг. Хойжуларның, инек, теве, иви кадарчыларының, чылгычыларның ниити хүндүлөп ады - малчын.

Малчыннарның ажыл-ижи аажок берге, чымыштыг, харыысаалгалыг-даа. Кыштың соогунда-даа, чайнын изиинде-даа, хат шуурганныгда-даа ооң ажыл-ижи төнмөс. Ылангыя кыжын хой, өшкү оолдааныышкынының үезинде малчын кижиге чай чок кижиге чок болур. Ынчангаш, малчынның мергежилин чүглө мал-маганга ынак, ажылынга бердинген, кызымак кежээ кижиге шингээдип ап, ажылдап шыдаар.

Бис, малчыннар чуртунунг ажы-төлү каш чүзүн мал азырап чоруурувусту, оларның биске кайы-хире ажыктыын беш салаавыс дег билир болур ужурлуг бис. Малга камныг, хумагалыг болуру – кижиге бүрүзүнүң хүлээлгези.

Өг-бүлениң кырган-ачазы, улуг өгбези, хоочун болгаш алдарлыг чылгычы Ооржак Киим-оол Селбик-Караевич 1938 чылда Сут-Хол кожуунун Улуг-Алаак деп черге малчын өг-бүлөгө торүттүнген. Өг-бүлө тудуп чурттаан эжи Кысыыдак Шулуун Бадыевна, олар дөрт оол ийи кысты дорукуруп өстүргеннер. Оларнын оолдары – кайгамчыктыг, үлегерлиг чылгычылар. Адазының ук төөгүзүн уламчылавышаан, ат алдарлыг чылгычылар Андрей, Валерий (Дугар), Ооржак Вячеслав Киим-

оолович(Сыпай) база оон кады торээн угбазының оглу Ондар Айдыс Владимирович чээни, чонга аът ажылын оолдарга өөредип, башкарып чоруурлар. Оларның аъттары чүгле бистин кожуунда эвес, будун Республикада билдингир. 1992 чылда Ооржак Вячеслав Киим-оолович (Сыпай) бир дугаарында доруг аьдын Республика чергелиг аът чарыжынга кириштиргеш, бирги черни алгаш, трактор шаңналга төлептиг болган. Республика наадымнарынга 1996 чылда база 2012 чылдарда Калчан-Доруг деп аьды эрткен.

Ооржак Вячеслав Киим-ооловичинин чээни Ондар Айдыс Владимировичинин аът малы чылдын эргилелдеринде болуп эртип турар мөөрейлерге шанналдыг черлерни үргүлчү ээлеп, чараш манын көргүзүп чонну кайгадып чоруур. Аъттары удаа дараа эртер чарыштарга тиилеп эртер сураглыг алышкыларга 2016 чылда хүндүлүг чылгычы деп атты тывыскан.

Бистин Чөөн-Хемчик кожууннун Чадаана хоорайның үлегерлиг чонунга хүндүткелдиг ог-булелернин бирээзинин ээзи болуп чоруур Айдыс Владимирович кады эдеришкен эш-өөрүнге, чоннунга, өзүп орар чаш оолдарга үлегер чижек болуп чоруур. Чылгычының аътка сонуургалы чажындан оттуп келгени биле улуг огбелеринден, ада-иезинден салгал дамчып келген аът-мал ажылы салбайн чоруур. Аътка ынаан илередип, ону канчаар ажаап карактаарын, тыва эр кижинин мөзү шынары аътка ынак болурунга сүмелеп, аныяктарга арга-дуржулгазын берип турар. Чарыштарга аътты салырынга белеткел ажылын улуг сонуургал биле кылырын чугаалап сүмелеп чоруур.

Ондарларның чылгы малы ам дыка өскен, хову долдур чатты берген оъттап чоруур. Малчыннар хой кадарар аъттарны ол чылгыдан ап турар. Малчын кижини бүрүзү хой кадарар, чорук кылыр, сизген-ширбиил кылыр, ыяштап, будуктап аар аъттыг болганы кончуг эки.

Чылгычынын даайы Вячеслав (Сыпай) Киим-оолович аът мал биле харылзаалыг ажил-ижинин чымыжы дээш 2014 чылдын май 12-де Тыва Республиканың Алдарлыг чылгычызы

деп хундулуг аттын хорек демдээн алган. База чылгы мал бажын кожуунга көвүдедир дээш кызымак ажылының түңнели дээш Тыва Республиканын Аът Федерациязынын хорек демдээн аңаа тывыскан.

Малчын өг-бүле, аныяк чылгычы чайның изиинде сериин тайгага тайгаладып, кыштың соогунда одарладып, дүне белер төрүүрге, кулуннарын сооктан, дөрт буттуг кокайлардан камгалап кадарып чоруур. Чылгычының ажылы кончуг берге. Ону аът малга кончуг ынак, шыдамык, кежээ, эрестиг кижилер малдап шыдаар. 2020 чылда Ондар Айдыс Владимирович кодээ-ажыл агый адырынга хой чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың баштынының хундулел бижиин-биле шаңнаткан.

Ынчангаш, аът - чылгы мал шаандан тура машина-балгат чок үеде чоннуң амыдыралынга улуг ужур-дузалыг малы чораан. Аьька чүьк сөөртүр, тергелээр, шанактаар, мал кадарар, чарышка салыр. Эьдин чиир, сүдүнден хымыс кылыр. Хымыс-суксунга ижер шай ышкаш ак чем, ол эм болур.

Шанактаар, тергелээр,
Шаап мунар, чортуп мунар,
Артка, сынга тура дүшпес
Аът малым ажыктыг-ла!